

Життя дослідниці в Мюнхені було скромним і сповненим матеріальних обмежень. Вона не отримувала пенсії, втратила документи, мешкала у притулку під опікою протестантської громади. Після смерті чоловіка переживала самотність та утиски з боку різних політичних середовищ діаспори, однак продовжувала працювати, вважаючи головною цінністю можливість залишатися корисною українській науці.

Завершальний етап її діяльності — створення двотомної «Історії України», що узагальнила її науковий світогляд і досвід. У цій праці вона поєднала державницьке бачення минулого з європейською перспективою та критичним ставленням до радянської історіографії.

Таким чином, еміграційний період життя Наталі Полонської-Василенко став не вимушеною «паузою», а навпаки — етапом найбільшої творчої віддачі. Саме в еміграції вона створила свої найважливіші праці, сформувала нове бачення історії України, вплинула на цілі покоління дослідників і заклала фундамент сучасної української історіографії. Її доробок — це феномен незламності української науки, що продовжувала розвиватися навіть у вигнанні.

Олександр Волощук (Тернопіль) **СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ (КІНЕЦЬ** **1980-Х – ПОЧАТОК 1990-Х РР.**

Кінець 1980-х – початок 1990-х рр. позначився для України масштабними соціально-економічними трансформаціями, зумовленими розпадом СРСР, відмовою від планової системи та переходом до ринкової економіки. Найбільш відчутними наслідки цих процесів стали для аграрного сектору, що був провідною складовою господарського комплексу Тернопільської області. Занепад колективної форми господарювання, скорочення державної підтримки, зростання безробіття та погіршення умов праці спричинили істотне зниження рівня життя сільського населення. У регіоні поширювалися бідність та соціально-економічна нестабільність, однак комплексного аналізу причин і наслідків цих явищ досі бракує.

Особливої актуальності набуває вивчення впливу трансформаційних процесів на структуру сільських громад, вироблені стратегії виживання населення та можливі шляхи подолання соціально-економічної кризи. Дослідження дає змогу простежити механізми загострення бідності та їхнє відображення у демографічних, економічних і соціокультурних процесах регіону.

Наприкінці 1980-х рр. господарський комплекс області, подібно до загальносоюзної економіки, перебував у кризовому стані. Колгоспи та радгоспи характеризувалися низькою продуктивністю праці, відсутністю стимулів до приватної ініціативи, низьким рівнем заробітної плати. Розпад СРСР і подальше реформування призвели до загострення соціальної нерівності, зниження доходів, інфляції та дефіциту товарів першої необхідності. Особливо відчутними були обмеження доступу до медичних і освітніх послуг. Негативні соціально-економічні процеси посилювали демографічні дисбаланси: відтік молоді з села, старіння населення, скорочення трудового потенціалу.

Важливим чинником трансформацій став перехід до нової земельної системи. Запровадження ринкових відносин і приватизації надало селянам можливості для самостійного господарювання, але водночас поставило перед труднощами, пов'язаними з браком фінансових ресурсів для модернізації аграрного виробництва. Це обмежувало ефективність використання

приватизованих земельних ділянок і сприяло збереженню низького рівня життя.

Криза, що охопила республіки колишнього СРСР, мала системний характер і супроводжувалася різким падінням рівня життя населення. У середині 1990-х рр. проблема бідності була усвідомлена на державному рівні як одна з ключових. Водночас політика перехідного періоду не забезпечувала належної підтримки сільського населення, а нестача фінансування соціальних програм і слабкість механізмів державної допомоги сприяли загостренню соціальної нерівності.

Перебудова в УРСР супроводжувалася розбалансованістю економічних механізмів, зниженням виконавчої дисципліни, невиконанням планів продовольчого забезпечення. Національні показники демонстрували тенденцію до падіння: середньорічні темпи зростання прибутків скоротилися з 6,7 % у 1966–1970 рр. до 1,6 % у 1986–1989 рр. (без урахування цінового чинника). У статистичних матеріалах відзначалася тенденція до завищення результатів: зокрема, у звітності штучно підвищувалися показники виробництва зерна та споживання м'яса, що створювало ілюзію економічної стабільності.

Загальноєвропейська дискусія щодо природи бідності в 1980-х рр. засвідчила критику редукації цього явища лише до низького рівня доходів. Сформульовано концепцію багатомірної бідності та запроваджено Індекс людського розвитку як універсальний інструмент оцінки якості життя. Цей підхід підкреслював значення освітніх, демографічних і культурних чинників поряд з економічними.

Для Тернопільської області як аграрного регіону особливо актуальною була проблема трудової міграції. Брак можливостей для працевлаштування сприяв виїзду працездатного населення за межі регіону та зумовлював посилення соціальної диференціації. Відмінності між рівнем життя міського та сільського населення ставали одним із ключових чинників соціальної напруги.

Харчове споживання виступало базовим показником рівня добробуту. Напередодні кризи область демонструвала високі показники у виробництві зернових, буряківництві, тваринництві, забезпечуючи понад 3 % сільськогосподарської продукції України. Проте вже на початку 1990-х рр. відбулося різке падіння виробництва, а економіка регіону набула ознак депресивності. Статистичні дані свідчать, що у 1980–1990 рр. виробництво молока зросло з 656,6 тис. т до 808,3 тис. т, м'яса – зі 102,6 тис. т до 123 тис. т, зернових – з 765,4 тис. т до 1319,1 тис. т. Однак інфляційні процеси та розрив господарських зв'язків нівелювали позитивний ефект цих показників.

Упродовж перехідного періоду сільське населення значною мірою забезпечувало свої потреби завдяки натуральному господарству. Продаж надлишкової продукції дозволяв покривати мінімальні потреби у промислових товарах та послугах. Такий спосіб ведення господарства мав характер виживання, а не отримання прибутку. Поглиблення інфляційних процесів, що сягнули у 1993 р. понад 10 тис. %, остаточно підрвало купівельну спроможність селян.

Отже, сільське населення Тернопільської області наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. опинилося в умовах глибокої соціально-економічної кризи. Системні зміни в аграрному секторі, розпад колгоспної системи, інфляція та політична нестабільність призвели до падіння виробничих показників і зниження рівня життя. Перехід до приватного господарювання не дав негайних позитивних результатів, а економічні й соціальні труднощі цього

періоду заклали підґрунтя для подальших проблем розвитку сільських громад регіону.

Назарій Савицький (Тернопіль)
**ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ:
ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Земля в Україні є не лише базовим природним ресурсом, а й ключовим чинником економічного зростання, особливо в аграрному секторі. Від ефективності регулювання земельних відносин залежить інвестиційна привабливість сільського господарства, розвиток місцевих громад, екологічна безпека та продовольча стабільність країни.

Упродовж останніх трьох десятиліть земельна політика України зазнала глибокої еволюції: від централізованої системи радянського типу – до поступового формування ринкових механізмів. Сучасний етап характеризується відкриттям ринку земель сільськогосподарського призначення, посиленням ролі місцевого самоврядування в управлінні ресурсами, розвитком цифрових інструментів обліку та реєстрації земель, а також правовою адаптацією до європейських стандартів.

Разом з тим, сучасна система земельних відносин залишається складною і суперечливою. Вона поєднує нові ринкові інструменти з певними елементами попередньої системи, має значні прогалини в законодавстві та нерівномірність інституційного розвитку. Це зумовлює потребу у комплексному аналізі існуючих проблем та окресленні перспективних шляхів подальшого розвитку.

Земельні реформи в Україні розпочалися на початку 1990-х рр. Головними завданнями були роздержавлення земель; формування приватної власності на землю; створення механізмів передачі земельних ділянок у власність громадянам; розвиток фермерських господарств та орендних відносин.

Важливою віхою стало ухвалення Земельного кодексу України 2001 р., який унормував правовий статус земель, визначив форми власності та запровадив принципи ринкової економіки у земельній сфері. Проте впровадження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення обмежило повноцінний розвиток ринку на два десятиліття.

Ситуація змінилася у 2020 р., коли ухвалено Закон № 552-ІХ, що відкрив поетапний обіг земель. З 1 липня 2021 р. фізичні особи-громадяни України отримали право купувати до 100 га сільськогосподарських земель, а з 2024 р. – юридичні особи (до 10 тис. га). Відчуження землі іноземцям поки що заборонене до проведення загальнонаціонального референдуму.

Сьогодні ринок земель поступово розвивається: проводиться електронні аукціони через систему «Прозорро. Продажі», удосконалюється Державний земельний кадастр, впроваджуються цифрові інструменти реєстрації прав власності. Зростає прозорість операцій, зменшується кількість «сірих» схем, активізується кредитування під заставу землі.

Попри помітний прогрес, розвиток земельних відносин стримується низкою проблем системного характеру. Досі значна частина земельних ділянок не має кадастрових номерів або має неточні межі. Часто трапляються накладення ділянок, дублювання прав, незареєстровані договори оренди. Такі правові невідповідності створюють ризики судових спорів, ускладнюють інвестиційну діяльність і призводять до зловживань.

Передача земель у комунальну власність в умовах децентралізації значно розширила повноваження місцевого самоврядування. Однак багато громад не мають фахівців-землевпорядників, кадастрових інженерів чи належних технічних можливостей для ефективного управління. Унаслідок цього